

Poslijeratna Europa od 1945. do danas

Tony Judt, *Postwar, A History of Europe Since 1945*,
London: Penguin Books, 2006.

Tony Judt je direktor *Remarque* Instituta, osnovana 1995. na Sveučilištu New York s ciljem istraživanja i diskusije o Europi. Povijest, jezici i kultura Europe nisu više važni u sveučilišnim nastavnim programima u Sjedinjenim Državama. Za razliku od starije generacije Amerikanaca, stasale za vrijeme Drugog svjetskog rata i nakon njega, političari i utjecajne osobe nisu uglavnom danas dobro obaviješteni o Europi. Malo je američkih istraživača koji nakon zbivanja 1989. u Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Europi mogu solidno raspravljati o „drugoj“ Europi.

Judt je kompetentan da svojim obavijestima pokušava obuhvatiti povijest cijele Europe nakon 1945. i zbog toga što je jedan od najvažnijih suradnika bečkoga Instituta *für die Wissenschaften vom Menschen* (povezana s Institutom *for Human Sciences* na Bostonskom sveučilištu). Nije dakle slučaj da je u Beču u prosincu 1989. poželio pisati o povijesti Europe nakon 1945. Kada je nešto kasnije saznao da se deseci tisuća izbjeglica iz Hrvatske i Bosne nalaze u Beču (za koje se brinuo grad Beč), njegova je odluka sazrela. Pod tim dojmom nije razdoblje od 1945. do 1989. shvaćao više kao put prema novoj epohi već kao međuvrijeme. Veliki konflikt je, dakle, završio 1945. ali je epilog trajao još pedesetak godina. Postalo mu je jasno da nakon 1989. više ništa neće biti kao prije – ni budućnost, ni sadašnjost, a pogotovo ne prošlost.

U Europi postoji 46 država s vlastitom kulturom i doživljavanjem prošlosti. Zato Judt drži da nitko ne može pisati sveobuhvatno i autoritativno o suvremenoj povijesti Europe jer je povjesničaru i povjesničarki u tim uvjetima teško postići trijezan pogled i distancu prema povijesnoj zbilji. Zato je njegova knjiga osobni, subjektivni pokušaj koji se uz to trudi postići objektivnost i uravnoteženost. U svakom slučaju, ova opsežna knjiga, uz neminovne pogreške, pruža ocjene trajnije vrijednosti.

Autorovo samoograničenje prema vlastitom djelu valja imati na umu pri njegovoj interpretaciji prije i poslijeratnih zbivanja u bivšoj Jugoslaviji. No ovo je prva knjiga o osnovnim problema europske povijesti nakon 1945. koja ima i brojne podatke o onoj „drugoj“ Europi pa tako i o bivšoj Jugoslaviji i njezinu raspadu.

Kada je riječ o povijesti nakon Drugog svjetskoga rata, ne mogu se dvije polovice Europe razmatrati svaka zasebno, drži Judt. Istok i Zapad našli su se pred teškim pitanjem kako spriječiti povratak međuratne i ratne prošlosti obilježene nezaposlenošću, fašizmom, njemačkim militarizmom, ratom, revolucijom. U sjeni te strašne prošlosti zapadnoeuropski političari okrenuli su se socijalnim reformama i stvaranju novih ustanova. U sovjetskom bloku nije se prevladavanje prošlosti temeljilo na socijalnome napretku već na fizičkom nasilju i na komunističkome mitu da se revolucijom odstranjuju sve nevolje.

Judt pokušava obuhvatiti raznolikost Europe pomoću nekih tematskih cjelina. Najprije spominje „propast“ Europe jer ni jedna europska država poslije 1945. više nije imala glavnu ulogu u međunarodnim zbivanjima niti imperijalni status. Dvije iznimke (Sovjetski Savez i ponešto Velika Britanija) po svom su samorazumijevanju tek dijelom pripadale Europi, a ostale su europske države bile zbog poraza i okupacije potpuno skršene.

Europa se vlastitim snagama nije mogla osloboditi fašizma i bez pomoći nije se mogla suprotstaviti komunizmu. Poslijeratna Europa je dakle oslobođena, odnosno utamničena od Neeuropljana. Tek nakon dugogodišnjih napora uspjelo je Europljanima ovladati svojom sudbinom. Od nekadašnjih kolonijalnih sila preostale su samo matične zemlje koje su se okrenule Europi.

U drugoj polovici 20. stoljeća potamnjele su velike teorije 19. stoljeća o napretku, promjenama i revoluciji. Na Zapadu su oslabile političke strasti (osim kod manjine intelektualaca), a na Istoku onemogućeno je izražavanje političkih uvjerenja: službeni se marksizam potpuno diskreditirao. No, postupno je nastajao „model Europa“ iz mješavine socijaldemokratske i kršćansko-demokratske teorije i prakse kao poseban put za oblikovanje društvenih sustava u pojedinim zemljama i za međudržavne odnose. Nije riječ samo o birokratskoj praksi Europske Zajednice (Unije) i njezinih država članica. Danas je Europska Unija svijetlo za one koji joj žele pristupiti i globalni izazov za Sjedinjene Američke Države i *american way of life*. Ta, uglavnom neočekivana preobrazba Europe od geografskog je pojma do uzora za ljude i zemlje dugotrajan proces.

Autor uzima u obzir složeni odnos poslijeratne Europe i Sjedinjenih Američkih Država. Zapadni Europljani željeli su angažiranje Amerikanaca u Europi, ali su im istovremeno to zamjerali. Suprotnosti između obiju strana Zapada bile su trajne. Drugačije su doživljavali i „hladni rat“. Prije i poslije 1989. kritički su glasovi u obje polovice Europe upozoravali da Amerika ne smije biti uzorom njihova društva. Mlada generacija istočnih Europljana željela je doduše nakon 1989. liberalizaciju svojih zemalja po američkome modelu, ali do toga nije došlo. Istočna je Europa nužno slijedila model Srednje Europe.

Nakon rata, okupacije, promjena granica, protjerivanja i genocida uzrokovanih Drugim svjetskim ratom, u oba su dijela Europe nastale uglavnom nacionalno homogene države u kojima su etničke manjine samo malen dio stanovništva. Jedine su iznimke bile Jugoslavija i Sovjetski Savez. No danas, pogotovo nakon propasti Sovjetskoga Saveza i proširenja Europske Unije predstoji multikulturalna budućnost, iako postoje veliki problemi s „drugima“ (primjerice, oko 15 milijuna muslimana).

Nakon 1989. postalo je jasno da je položaj poslijeratne Europe umnogome ovisio o postupcima Staljina i Hitlera. Oba su diktatora, uz djelotvornu pomoć kolaboracionista mnogih naroda, protjerivanjem i ubijanjem stvorila demografski temelj za „jednostavniju“ Europu.

Drugi je svjetski rat bio u djelima povjesničara i u sjećanju ograničen na shemu „prijatelj – neprijatelj“ „dobro – zlo“. Unatoč otporu a i žestokom nijekanju, mnogi su nakon 1989. spoznali kako je za preporod Europe plaćena visoka moralna cijena te što se zaista u njihovim zemljama dogodilo u vrijeme rata. Uglavnom, nijedna zemlja u Europi nije bila nedužna zbog zločina počinjenih tijekom Drugoga svjetskog rata. Europa se, dakle, ne vraća u svoju tamnu prošlost, misli Judt, ali sjene rata leže na cijeloj njezinoj poslijeratnoj povijesti. To javnost, međutim, nije željela uzeti u obzir. Štunja o nedavnoj prošlosti u mnogim je državama bio na neki način uvjet za izgradnju europske budućnosti. Često bolne diskusije o prošlosti ipak pokazuju da zapravo tek šezdesetak godina nakon Hitlerove smrti njegov rat i posljedice ulaze u povijest. „Poslijeratno doba trajalo je vrlo dugo, ali sada je konačno dovršeno“, kaže autor.

Judt posvećuje veliku pažnju neposrednim poslijeratnim godinama (1945-1953). Malo je Europljana tada slutilo kakve im preobrazbe predstoje: većina se nije mogla riješiti trauma prošlosti. Razaranja i kolektivna bijeda izazivale su depolitizaciju. Važnije od

ideologija i političkoga angažiranja bilo je rješavanje problema svakodnevnoga života u smislu stvaranja potrošačkoga društva.

Stanovnici zemalja koje su Nijemci okupirali nakon 1939. bili su ili prisiljeni služiti Njemačkome Carstvu ili osuđeni na uništenje. I Europljani su iskorištavali i porobljavali stanovništvo svojih kolonija, ali u samoj se Europi to od 18. stoljeća nije više događalo. U Drugome svjetskom ratu po prvi su put sva sredstva jedne moderne države, tj. Njemačke, upotrijebljena za porobljavanje ostalih Europljana. U zapadnoeuropskim zemljama Nijemci se nisu do krajnosti koristili golim nasiljem jer im se stanovništvo u pretežno većini nije suprotstavljalo. Ne samo zbog otpora partizana (kao u Jugoslaviji i Grčkoj), u Istočnoj su i Jugoistočnoj Europi Nijemci bili nemilosrdniji u općem uništavanju i ubijanju. Procjena je da je od 1939. do 1945. ratom uzrokovana smrt 36,5 milijuna Europljana, što odgovara cijelom stanovništvu Francuske na početku rata.

U nasilja autor ne računa samo njemačke represalije (primjerice, istrebljivanje muškoga stanovništva iznad 15 godina u nekim selima Jugoslavije) nego i silovanja žena počinjena od vojnika napredujuće sovjetske armije. Hitlerova rasna politika (genocid i preseljenje) u osvojenim je istočnim područjima realizacija njegova projekta širenja *Reicha* do Kavkaza u kojem bi nad preostalim Slavenima gospodarili Nijemci. Zato su prognani Slaveni, pobijani Židovi i dovedeni ropski radnici i radnice s istoka i zapada. Između 1939. i 1943. Hitler i Staljin preselili su i deportirali oko 30 milijuna ljudi.

S povlačenjem njemačke armije taj se proces nastavio u obratnome smjeru. Bježali su prije svega Nijemci. Autor uz mnoge ostale spominje i više od 100.000 Hrvata fašističkoga režima Ante Pavelića koji su se s pravom bojali osvete Titovih partizana. (U bilješki Judt kaže da ih je britanska armija izručila jugoslavenskim oblastima i da ih je pritom ubijeno preko 40.000). Opisujući potpuni kaos bijega i napuštanja dosadašnjega mjesta stanovanja širom Europe neposredno nakon rata, autor spominje bijeg Talijana iz Istre te etničkih manjina koje su surađivale s okupatorom (Mađari iz Erdelja, Ukrajinci iz Sovjetskoga Saveza). U vezi s prebacivanjem stanovništva spominje i stanovništvo iz „južne“ Jugoslavije koje je preseljeno na sjever u mjesta protjeranih Nijemaca i Talijana.

Nakon 1945. granice su uglavnom ostale iste, ali su se ljudi morali seliti. Iako pojam „etničkoga čišćenja“ još nije postojao, u zbilji se primjenjivao. Većinsko ga je stanovništvo odobravalo. Upozoravajući na ulogu organizacije Ujedinjenih naroda za pomoć (UNRRA), autor uz ostalo spominje važnost pomoći u živežnim namirnicama u razrušenoj Jugoslaviji. Judt opisuje strahote nasilne repatrijacije sovjetskih građana u Sovjetski Savez prekinute tek 1947. na početku hladnoga rata. (Europska konvencija o ljudskim pravima zaštitila je uz ostalo i osobe od nasilne repatrijacije i progona).

Nakon 1945. pojam „kolaboracionist“ (okupator) značio je moralno krajnje negativno držanje. No konflikti i savezi s okupatorskom silom ovisili su o lokalnim prilikama i bili su mnogo složeniji od poslijeratne predodžbe o kolaboracionistima i borcima pokreta otpora. Uz ostalo, autor se osvrće na „Balkan“ gdje je Drugi svjetski rat kao građanski rat bio posebno svirep. (Autor spominje diskusije o tome je li Draža Mihajlović bio borac pokreta otpora ili kolaboracionist. Ustaški marionetski režim Ante Pavelića ubio je, prema njegovim informacijama, više od 200.000 Srba i Muslimana, a i Mihajlovićevi su „partizani“ ubijali Muslimane koji su tražili zaštitu kod Nijemaca. No ubijene Hrvate ne spominje.) Misli da je u Jugoslaviji, a na drugi način i u Grčkoj, Drugi svjetski rat bio kombinacija invazije, okupacije, otpora, osvete i građanskoga rata. Ti su europski građanski ratovi

imali goleme posljedice u poslijeratnom razdoblju. Istočnoeuropske zemlje uglavnom su dva puta okupirane: prvo od neprijatelja, a zatim od „oslobodilačkih“ armija.

Autor upozorava na likvidaciju stare elite kao posljedicu Hitlerova procesa nivelacije. Po njegovu je planu trebalo pobiti Židove te duhovnu elitu Poljske i zapadnoga Sovjetskog Saveza. Ostale bi slavenske narode on pretvorio u robove, a zemlje i moć dobili bi novonaseljeni Nijemci. Nakon prodora sovjetske armije i protjerivanja Nijemaca pokazalo se da te nove prilike odgovaraju Sovjetima pri stvaranju njihova poslijeratnoga imperija.

Od 1939. do 1945. većina je Europljana bila pravno i politički bespravna. Nije riječ samo o stavu nacista prema ljudskome životu nego i prema vlasništvu koje je bilo pitanje slučajnosti. Europskim je Židovima sve oduzeto i podijeljeno nacistima i kolaboracionistima. Pravo na vlasništvo temeljilo se na interesu i raspoloženju vlastodržaca, a u svakoj je okupiranoj zemlji oduziman imetak od tvornica i proizvoda pa do stanova. Slično se poslije rata od Poljske do Jugoslavije dogodilo i Nijemcima, pa su i oni na neki način dionici holokausta ili pogroma kojim su se nacisti htjeli riješiti Židova. Istočno od Labe Sovjeti i njihovi suradnici prisvojili su polukontinent u kojem je prije toga izveden nacistički prijelom s prošlosti koji su oni iskoristili.

Većina je Europljana rat doživjela pasivno. Nacionalnim su ponosom bili zadojeni borci pokreta otpora koji su baš u Zapadnoj Europi gdje je bilo najmanje pravoga otpora postali mit. Naprotiv u Jugoslaviji, Grčkoj, Poljskoj i Ukrajini mnogo se partizana borilo protiv okupatora i međusobno. Judt opisuje kako je nakon rata izgledala osveta nad pomagačima okupatora i nad ženama koje su okupatoru pružale seksualne usluge.

Sudski procesi, anarhične osvete i društvene traume koji su pratili prijelaz iz rata u mir odvijali su se u uvjetima u kojima je cijeli kontinent pokušao ovladati posljedicama zločina i pozvati krivce na odgovornost. Kazne, broj osuđenih i svrha suda razlikovali su se od zemlje do zemlje. Nitko nije kažnjen za ono što se danas naziva „zločinom protiv čovječanstva“. Za ta su nedjela kao i za druge ratne zločine okrivljeni samo Nijemci.

Za sovjetske su okupacijske snage procesi protiv kolaboracionista, fašista i Nijemaca bili mogućnost rješavanja stvarnih ili zamišljenih protivnika komunističkoga režima. Prema autoru, to vrijedi i za Tita. Oduzimanje imetka, osude, egzekucije bili su važni elementi za društvenu i političku preobrazbu. Uz ostalo, autor kaže da je Tito u okviru svojih mjera protiv Katoličke crkve dao osuditi „notornoga“ kardinala Stepinca kojeg on smatra apologetom zločinačkoga ustaškog režima.

Nakon što su se pokazale proturječnosti u tim procesima u kojima su kažnjeni samo neki najistaknutiji zločinci, većina ljudi u nekada okupiranim zemljama nije više htjela čuti za te ratne uspomene. Opće je mišljenje bilo da su Nijemci isključivi krivci za rat. Čak je i Austrija prikazana kao Hitlerova „prva žrtva“. Nakon Nürnberškoga i nekih manjih procesa na kojima je osuđena sama nacistička elita, polako su jačali argumenti protiv kolektivne krivnje Nijemaca. Ta nije se moglo dovesti pred sud milijune ljudi. Pogotovo američki program denacifikacije i preodgoja Nijemaca trajao je kratko vrijeme, naime do početka hladnoga rata.

Službeno je sovjetsko tumačenje bilo da je nacizam varijanta fašizma koji je posljedica kapitalističke težnje za profitom u vremenu kriza. Sovjeti se uglavnom nisu zanimali za nacistički rasizam nego su se okrenuli protiv poduzetnika i drugih koji su za njih bili nositelji pogubnih klasnih interesa. Službena je propaganda u Demokratskoj Republici Njemačkoj tvrdila da se njemački kapitalisti i fašisti nalaze isključivo na Zapadu, dok je spomenuta zemlja utvrda radnika, seljaka i junačkih antifašista. Na Istoku su brojni

pojedinci i ustanove prelazili s lakoćom iz nacizma, odnosno iz fašizma u komunizam. No i na Zapadu su vlastodršci zaboravljali nacističku prošlost onih koji su im poslije rata mogli pružiti ekonomske i političke usluge. Primjerice, saveznička vojna vlada u sjevernoj Italiji štitila je fašiste i kolaboracioniste koje je Jugoslavija tražila.

U poslijeratnoj Europi razvila se planska privreda, dakako različito na Zapadu i Istoku. Na Zapadu su bile nužne državne investicije zbog ratnih šteta i nedostatka kapitala, pa je država odlučivala u svim važnijim ekonomskim sektorima. Uvjet za poslijeratnu demokraciju bilo je opće poboljšanje životnih okolnosti. Mnogi danas vide najveću iluziju stoljeća u očekivanju uspjeha sveobuhvatne intervencije države. No poslijeratna generacija mislila je da je uravnotežen odnos između demokracije i razumnih zahvata države jedina mogućnost izlaska iz kaosa.

Reforme prvih poslijeratnih godina stvorile su temelje za europsko blagostanje. Prekretnica je 1947. kada je počeo djelovati američki Marshallov plan ne kao fond za pomoć nego kao strateški program za ponovnu izgradnju i ekonomski rast ratom uništenih zemalja. Staljin je plan odbio, pa je bio ograničen samo na Zapad. Dvije polovice kontinenta krenule su zasebnim putovima. Na Zapadu se počela ocrtavati zajednička europska ekonomska politika.

Autor se bavi uzrocima hladnoga rata koji je konačno počeo 1947/48. godine. Pobjednici su vodili zajednički rat protiv Hitlerove Njemačke, ali se nisu mogli složiti oko postupka prema poslijeratnoj Njemačkoj. Zato je došlo i do konačne podjele Njemačke. Zapadu je pritom bilo važno osokoliti Nijemce da sami izgrade zapadno-demokratsku državu.

Judt podsjeća na to da u Srednjoj i Istočnoj Europi gotovo nije bilo demokratskih ili liberalnih tradicija, pa je prijelaz iz autoritativne zaostalosti u komunističku „narodnu demokraciju“ bio zapravo samo malen korak. U vezi s hladnim ratom i stvaranjem sustava sovjetskih satelita, autor ističe da je od svih komunističkih partija samo jugoslavenska došla na vlast bez sovjetske potpore jer su jugoslavenski komunistički partizani jedini u Europi vodili uspješan rat protiv Nijemaca i Talijana. Zato je Titova Jugoslavija bila opasna Sovjetskom Savezu kao jedinom dopuštenom modelu za Revoluciju. Jugoslavija je 29. VI. 1948. isključena iz Kominforma, a napadi na Tita dešavali su se istovremeno s vrhuncem Staljinova „kulta ličnosti“ te s čistkama i procesima protiv istaknutih komunista. A svaki „nacionalni“ ili „zasebni“ put u socijalizam na taj je način spriječen.

Autor analizira bitne elemente hladnoga rata kao što je berlinska kriza s posljedicom stvaranja dviju njemačkih država, nastanak NATO-a i početak stvaranja Europske Zajednice. Kada je riječ o Sovjetskom Savezu, Judt obraća pažnju na nove mitove: „veliki domovinski rat“ i na uključenje privrednih struktura Istočne Europe u sovjetski ekonomski sustav. Odnos između Sovjetskoga Saveza i njegovih susjeda bio je izrazito „imperijalan“, iako se središte pokazalo siromašnijim i zaostalijim od potlačene periferije. Pišući o deformacijama i zastoju u istočnoeuropskim zemljama, autor upozorava da je izvan toga sustava ostala Jugoslavija kao posljednja multikulturalna država u Europi i da je Tito bio primjer za istočnoeuropske komuniste koji su željeli vlastiti nacionalni put.

Za Staljina je opasnost dolazila iz komunističkoga aparata i zato je i u vezi s napadima na „titoizam“ pokrenuo procese protiv određenih istaknutih komunista (kao tridesetih godina) i „čišćenje“ aparata. Autor posvećuje pažnju pojedinim montiranim sudskim procesima „titoistima“, a između ostaloga i najspektakularnijem praškom procesu protiv Rudolfa Slanskoga i njegovu antisemitskom karakteru. Judt pretpostavlja da je taj proces trebao uz ostalo biti opravdanje za masovno preseljenja sovjetskih Židova u Birobidžan u

Sibiru. Osuđeni u procesima predstavljeni su kao krivci za teške posljedice katastrofalnih zahvata „bezgrešnoga“ vođe.

Autor pokušava objasniti značaj sustava Sovjetskoga Saveza i njegovih satelita i pokazuje kako je sovjetizacija istočnoga bloka sve više udaljavala Istočnu od Zapadne Europe. Dok je Zapadna Europa doživljavala temeljite preobrazbe i rast blagostanja, Istočna se Europa ukočila u 40-godišnjem ledenom dobu.

Judt drži da su razlike između Sjevera i Juga, između grada i sela bile prije Drugoga svjetskog rata znatno izraženije nego razlike između Istoka i Zapada. Kada su boljševici nakon 1917. prekinuli odnose s europskom poviješću i kulturom, pokazalo se da je njihov strah od europskoga utjecaja bio duboko ukorijenjen u slavofilskoj ideologiji 19. stoljeća. No Poljaci, Rumunji, Hrvati i drugi nisu se osjećali stanovnicima na rubu civilizacije nego prvenstveno podcijenjenim braniteljima europskoga nasljeđa.

Autor ističe da su samo Nijemci, zbog nastanka dviju država, bili neposredno pogođeni odvajanjem Istočne Europe. Ostali su se Europljani, zaokupljeni preobrazbama u vlastitim zemljama, brzo privikli na hermetički zatvorene granice koja je dijelila kontinent od Istočnoga mora do Jadrana. No za ljude istočno od te crte, izložene milosti strane velike sile, povijest se zapravo zaustavila.

Judt se bavi „kulturnim ratom“, tj. djelatnošću intelektualaca i ideološkim konfliktima za hladnoga rata. Na Zapadu su s jedne strane stajali komunisti i njihovi prijatelji, tj. „napredni „mislioci“ i „antifašisti“, a s druge strane razne struje antikomunista. Komunistička propaganda usmjeravala se prije svega protiv Savezne Republike Njemačke, Sjedinjenih Američkih Država i njihovih prijatelja ali i protiv Jugoslavije. Dio je europske kulturne elite vjerovao da postoji zajednička europska kultura koju ugrožava Amerika. No prije svega, apsurdna je Staljinova politika protiv umjetnosti i književnosti izazvala odmak naprednih zapadnih intelektualaca od Moskve.

Na svim se životnim područjima od 1953. do 1971. pokazivao kraj stare Europe. Nakon Staljinove smrti i svršetka Korejskoga rata, Zapadna se Europa kretala prema političkoj stabilnosti. Unutarnji politički sukobi su popustili, Kompartije (osim talijanske) postale su politički beznačajne i više nije bilo opasnosti od oživljavanja fašizma. Pojedini sukobi (njemačko i austrijsko pitanje, teritorijalni konflikt između Italije i Jugoslavije koji je 1954. riješen) ovisili su o pregovorima velikih sila, a stvarali su se temelji europske obrambene politike.

Dok je tekao proces mirne suradnje zapadnoeuropskih država, obje su supersile posjedovale atomsko oružje, ali se ipak činilo, barem u Europi, da je mala mogućnost započinjanja „vrućega rata“. U okviru tih zbivanja, istočnonjemačka vlada podigla je 1961. u dogovoru sa Sovjetima zid između Istočnoga i Zapadnoga Berlina.

Pedesetih su godina u Zapadnoj Europi nestale revolucionarne vlade i gospodarska bijeda. Glavna je težnja bila politička stabilizacija, utjecaj države pri povećanju životnoga standarda, blagostanje, zaboravljanje prošlosti. U vezi s europskom ekonomskom zajednicom (1957), autor misli da je suradnja Zapadne Europe postala neminovna jer ni jedna država nije mogla biti ekonomski sasvim samostalna.

Istovremeno je Hruščov u Sovjetskom Savezu (1956) proglasio prekid sa zločinima staljinizma, ali za njih nije okrivio partijsko vodstvo. Tako je osigurao svoj položaj i mogao je započeti s reformama sovjetskoga gospodarstva i s liberalizacijom aparata terora. No varljive su bile nade satelitskih država da će Sovjetski Savez nakon približavanja Jugoslaviji, ukidanja Kominforma te ublažavanja Staljinova terora dopustiti različite

putove u socijalizam. Objašnjavajući sovjetsko uništenje demonstracija i buna u Poljskoj i Mađarskoj (i držanje Tita u tim događajima), autor upozorava da je posebno mađarski ustanak imao dalekosežne posljedice. Znatno su oslabile nade dijela ljevice u reformirani socijalizam. Kompartije Zapada pomalo su nestajale jer su ih masovno napuštali pogotovo dotadašnji mladi pristalice. Komunizam se više nije shvaćao kao revolucija nego kao tlačenje. Nova generacija naprednih pojedinaca okrenula se izvaneuropskim područjima koja su nazvana „Trećim svijetom“.

Veliku pažnju Judt obraća razdoblju blagostanja, tj. rastu ekonomije i stanovništva u Zapadnoj Europi. Činilo se da država, poslodavci i posloprimci imaju slične interese. Budući da je u nekim zapadnoeuropskim zemljama nastala velika potreba za „Gastarbeiterima“, autor se bavi i demografskim posljedicama te velike migracije. Europske države, a pogotovo poslodavci bili su nositelji ekonomskoga rasta velikim dijelom na temelju masovnoga priljeva slabo plaćenih i najčešće socijalno neosiguranih radnika. Ekonomska prisutnost Amerikanaca pokazala se pogotovo u promjenama ponašanja pri potrošnji.

Uspjeh kapitalizma u poslijeratnoj Zapadnoj Europi odrazio se u povećanoj ulozi države. Najveći dio njezinih izdataka pokrivalo je zdravstvo, osiguranje u starosti, obrazovanje, gradnja stanova i razni načini ovisno o pojedinoj zemlji. Ekonomija, politika i društvo ovisili su o državi. Taj kapitalizam blagostanja bio je socijalan ali ne i socijalistički. Stvarali su ga socijaldemokrati, paternalistički katolici te oprezni konzervativci i liberali.

Mlada generacija 60-ih godina poznavala je samo mir i stabilnost kao normalno stanje, a njezino je obrazovanje postalo važan problem. Visoke škole otvorene su sada ne samo za elitu nego i za mladež iz svih društvenih slojeva. U cijeloj je Europi brzo rastao broj studenata, pa je kvaliteta njihova obrazovanja opadala. Sve se više otvarao ponor među generacijama, tj. između samosvjesne i kulturno autonomne mlade i starije od ekonomske krize i rata traumatizirane generacije. Stvarala se nova masovna kultura, zajednička cijeloj europskoj mladeži.

Šezdesete su godine bile veliko doba teoretske revolucije koju su predvodile akademske discipline historija i društvene znanosti, a važnu je ulogu imala i nova interpretacija djela Karla Marxa ponovnim otkrivanjem radova iz njegove mladosti. Sredinom 60-ih godina nestao je klasični europski proletarijat koji se uglavnom više nije mogao smatrati nositeljem radikalnih društvenih preobrazbi. Alternativa su bili antikolonijalni nacionalni i komunistički pokreti u „Trećem svijetu“ ili crni radikali u Sjedinjenim Državama. U Europi su „studenti“, zapravo mladež, predstavljali grupe koje su se dosta lako mogle mobilizirati za revolucionarne nade. Istovremeno se ekonomski rast poslijeratnoga razdoblja postupno zaustavljao.

Prikazujući karakter studentskih radikalnih pokreta 1968. te njihove sličnosti i razlike u Francuskoj, Italiji i Saveznoj Republici Njemačkoj, autor primjećuje da je interes tih struja bio ograničen samo na vlastite prilike, da su im bile zanimljivije daleke kulture nego njihovi susjedi u komunističkim zemljama. Bilo je to vrijeme „zatopljenja“ za vladavine Hruščova u Sovjetskom Savezu koje je prekinuto njegovim svrgavanjem s vlasti. Tada su se pojavili prvi „disidenti“. No antistalinistička ljevica zapravo nije željela pad komunizma nego je htjela utvrditi što je u postojećem sustavu pošlo po zlu i naći mu alternativu unutar komunističkih načela. U sovjetskim satelitskim državama došlo je do različitih promjena. Pokazalo se da je liberalizacija nemoguća, ali nije bilo ni povratka na krajnju represiju.

Opisujući prilike u Mađarskoj, Rumunjskoj, Poljskoj i Čehoslovačkoj, autor ističe da većih promjena nije bilo jer bi svaka od njih nužno dovela do potpuna gubitka moći komunističkih partija. Prema Brežnjevljevoj doktrini svako slabljenje jedne karike svjetskoga sustava socijalizma tiče se svih socijalističkih zemalja jer su „bratske“ zemlje imale ograničeni suverenitet. Tako se dogodilo da su 21. VIII. 1968. u Čehoslovačku umarširale trupe Varšavskoga pakta (Poljske, Mađarske, Bugarske, Njemačke Demokratske Republike i Sovjetskoga Saveza). Judt drži da je riječ o raskrižju u povijesti komunizma i više nego u vezi s mađarskom tragedijom 1956. Iluzija da se komunizam može reformirati, da je staljinizam bio zabluda koja se može ispraviti, da je demokratski pluralizam moguć i u socijalizmu – definitivno se raspala pod naletom ruskih tenkova u Pragu 1968. godine.

U Istočnoj je Europi tragičan kraj revizionističke međugre uništio posljednje iluzije o marksizmu kao praksi. Na Zapadu se marksističke i paramarksističke teorije u javnim raspravama više nisu činile realnima. Dok je radikalna desnica diskvalificirana 1945, sedamdesetih godina to se dešavalo i s radikalnom ljevicom. Prema autoru, završio je ciklus ideološke politike u Europi koji je trajao 180 godina.

Razdoblje od 1971. do 1989. Judt naziva recesijom. Završio je ubrzani ekonomski razvoj u Zapadnoj Europi i počelo je vrijeme inflacija, ekonomskih stagnacija, nezaposlenosti, socijalnoga nezadovoljstva. Ta je recesija tekla u doba „treće industrijske revolucije“ koja se pokazala u nazadnim strukturnim promjenama svih „klasičnih“ industrijskih pogona od ugljena i čelika do tekstila i dakako u gubitku radnih mjesta. Radnici više nisu bili glavna masa koja prosvjeduje. Najveći problem i opozicija bili su najviše oporezovani srednji sloj – namještenici u privatnome i javnome sektoru, mali trgovci i drugi samostalni privrednici. To je kretanje jačalo i separatističke nacionalne pokrete u Baska, Iraca i Flamanaca.

Jedna manjina bivših lijevih radikalnih studenata htjela je terorom raskrinkati represivni parlamentarni režim zastupnika kapitalističkih interesa u zapadnim demokracijama uz pomoć proletarijata koji će krenuti na barikade. Savezna Republika Njemačka prikazivana je kao policijska država slična nacizmu. Prema autoru, i u Njemačkoj je i u Italiji mržnja krajnje ljevice na „buržoasku državu“ vodila u blizinu nasilja antidemokratske desnice.

U svijetu, koji je postojao sve opasniji, interesi pojedinaca prikrili su one za opće dobro. Sedamdesete su godine razdoblje cinizma i izgubljenih iluzija. Opisi stvarnoga svijeta dobivali su prefiks „post“: postkolonijalizam, postkomunizam, postindustrijalizam, postmarksizam, a možda od njih najvažniji jest postmodernizam. Među intelektualcima širilo se shvaćanje da je nužno naći drugo objašnjenje za povijest i ekonomiju negoli je dotadašnje tumačenje interesima u građanskome društvu. „Hegemoniju“ vladajuće klase i njezino znanje poteklo iz moći, trebalo je zamijeniti „revolucionarnim znanjem“. Sumnjalo se ne samo u stara, tradicionalna znanja, proglašena sigurnima, nego i u svako znanje uopće jer se smatralo da su sva ponašanja i mišljenja politički manipulirana. Paradoksi jezika dobili su položaj filozofije koja je davala vrlo različite šablone za analizu tekstova i politike. Nesigurnost i smetenost intelektualnih kretanja 70-ih godina izrazila se u ekstremnoj udaljenosti od zbilje. To su bila duhovna lutanja jedne dekade bez iluzija, kulturna se supstanca gubila.

Judt upozorava da su programi i vizije tradicionalnih političkih stranaka bili istrošeni. Pojavili su se novi sadržaji u djelovanju političkih grupa, primjerice: zaštita okoliša, mirovni i ženski pokreti s novim zahtjevima, uz ostalo i „eurokomunizam“ koji je, međutim, brzo nestao.

Sedamdesete godine obilježava i Sporazum o sigurnosti i suradnji u Helsinkiju (1975) koji zapravo priznaje poslijeratnu podjelu Europe. No to nije koristilo Sovjetskome Savezu. Taj je sporazum naime proglasio i načelo poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda (pravo mišljenja, savjesti, vjere, uvjerenja) kao i ravnopravnost i pravo samoodređenja narodâ. Na temelju je tog popisa nastao Helsinški pokret za ljudska prava. Pozivanjem na sovjetsko prihvaćanje toga dokumenta, javili su se brojni kritičari protiv kojih nasilno ušutkavanje više nije bilo efikasno. Brežnjev je potpisom na helsinški dokument zapravo otvorio pukotine u sovjetskom sustavu koje su se pokazale smrtonosnima za režim i komunistički projekt uopće.

Sedamdesetih su godina propale diktature na Sredozemlju, tj. u Grčkoj, Španjolskoj i Portugalu. Tim je državama omogućen miran prijelaz na parlamentarni demokratski ustroj.

Autor prikazuje razvoj Europske Zajednice (od 1992. Europske Unije) ističući prije svega njezine poteškoće i nedostatke u 70-im i 80-im godinama. Krajem 70-ih godina pojavile su se posljedice dotadašnjega zapadnoeuropskog blagostanja. Razdoblje ekonomskoga rasta i stvaranja novih radnih mjesta bilo je pri kraju. Sredinom 80-ih godina zaduživanje država dostiglo je vrhunac. Jačala su „neoliberalna“ mišljenja da se brojni socijalni sustavi i davanja više ne mogu financirati i da poslijeratna intervencionistička država zapravo postaje smetnja ekonomskome rastu. Pogotovo u Velikoj Britaniji desile su se temeljne preobrazbe pod vodstvom „željezne lady“ Margaret Thatcher. Riječ je o kraju regulatorne države, o prodoru ničim ograničene kapitalističke konkurencije, o općoj privatizaciji, a izdaci za socijalna davanja svedeni su na minimum. Kad je 1997. Blairova „Nova liberalna stranka“ došla na vlast, temelji „thacherizma“ nisu se ni tada promijenili.

I drugdje je vidljiv sličan proces. U Francuskoj ga je usmjeravala ujedinjena ljevica na čelu s Françoisom Mitterandom koji je 1981. postao prvim izravno izabranim predsjednikom države u Europi i koji se smatrao vodećim „Europljaninom“. On se nije želio izravno suprotstaviti neoliberalnom kapitalizmu u Francuskoj, nego je mislio europskim putem pronaći njegovu bolju verziju.

Autor upozorava na val privatizacija u Zapadnoj Europi, pogotovo 80-ih godina, koji je kasnije obuhvatio cijelu Europu. Oblici privatizacije znatno su se razlikovali, ali je svuda zavladao krajnja liberalizacija tržišta i uvela su se financijska sredstva za olakšanje poslova i profita privatiziranih poduzeća.

U tim su uvjetima propali progresivni nacrti, a europska intelektualna i politička elita više se nije mogla pozivati na povijest ili na nužnost određenih zbivanja kako bi svladala velike dileme novoga razdoblja. Pogotovo je napredna ljevica nužno trebala novi tekst jer se radničke i socijalističke stranke više nisu mogle držati svojih dotadašnjih programa. Od sredine 70-ih godina množe se u političkome spektru pozivanja na ljudska prava i osobne slobode. Zapadnoeuropska intelektualna elita tako je stvarala mogućnost sporazumijevanja s političkom opozicijom s onu stranu „željeznoga zastora“, a bitne promjene sada su se dešavale i na Istoku.

Diskusijom o ljudskim pravima i „civilnome društvu“, raspravama o prešućivanju prošlosti Srednje Europe stvorili su Vaclav Havel i ostali disidenti neku vrstu nadomjeska za javni prostor uništen od komunizma. Sovjetski se sustav doduše već prije otkrio u svojoj goloti i sve je više slabio na svojim rubovima zbog nove opozicije u Pragu i Varšavi. No njegov je kraj mogao izazvati jedino novi način postupanja vodstva u samoj Moskvi. Autor opisuje prilike u Poljskoj, nastanak prvoga nezavisnog sindikata „Soli-

darnost“ i, naposljetku, proglašenje ratnoga stanja (1981). Ipak, drži da ti događaji nisu mogli slomiti komunizam.

Važnija je bila sovjetska katastrofa u Afganistanu, a došlo je do ubrzanoga ponovnoga naoružanja početkom 80-ih godina. Na čelo Sovjetskoga Saveza stupili su mladi političari koji su doduše bili autoritativno raspoloženi, no morali su se ozbiljno baviti korupcijom, stagnacijom i neefikasnošću sovjetskoga sustava u cjelini. Kako u Sovjetskom Savezu nije bilo opozicije, jedino je Partija mogla odstraniti loše stanje koje je sama izazvala. Analizirajući reformnu djelatnost M. Gorbačova na ekonomskome području, autor upozorava na nužan neuspjeh njegova pokušaja da izolirano od cjeline sustava rješava probleme sovjetske ekonomije. Partija se morala sama reformirati da bi mogla reformirati ekonomiju. Tomu je imala poslužiti „glasnost“ kao poticaj za javne diskusije o odabranim temama.

Eksplzija u Černobilu svima je pokazala opseg službene nekompetencije i ravnodušnosti prema životima ljudi. Gorbačov, koji je počeo kao reformator službene partije, sada je nastojao prevladati konzervativce u komunističkom aparatu i obratio se cijelom društvu. Promjena smjera pokazala se u unutarnjoj i vanjskoj politici. Gorbačov se počeo smatrati europskim državnikom, a u Sovjetskom je Savezu vidio europsku silu. Sovjetska se vojska povukla iz Afganistana, a moćnici u Komunističkoj partiji na Kavkazu i u republikama središnje Azije, koji su svi bili pripadnici etničkih grupa, u nastojanju da očuvaju svoje položaje poistovjetili su se sa „svojim“ narodom. Komunistička partija počela se rastvarati zbog centrifugalnih postupaka regionalnih vodstava.

Propala je i podloga sustava – cenzura, kontrola, represija i povukla za sobom sve što je bilo bitno u sovjetskome sustavu: plansko gospodarstvo, javnu retoriku, monopol partije. Gorbačov je upotrijebio svoju golemu moć kao glavni sekretar partije i zapravo je rušio diktaturu partije iznutra. Uz to je pod njegovim vodstvom Sovjetski Savez od 1985. počeo napuštati neposredan nadzor satelitskih država, tj. nije više nametao svoju verziju „socijalizma“. Međutim, autoritativna komunistička vodstva još su bila na vlasti u „narodnim demokracijama“.

Opisujući na koji su način ti vlastodršci propali u Poljskoj, Mađarskoj, Demokratskoj Republici Njemačkoj (pad Berlinskoga zida 9. XI. 1989.), u Čehoslovačkoj („baršunasta“ revolucija), u Rumunjskoj i Bugarskoj, Judt se pita zašto se komunizam 1989. tako naglo srušio. Bio je doduše osuđen na propast zbog svojih unutarnjih proturječnosti, ali nitko nije očekivao tako nagli pad. Slom komunističkoga vodstva u jednoj zemlji izazivao je uvjete za propast sustava u drugim zemljama. Masovni mediji silno su ubrzavali širenje revolucija, a njihovo je obilježje i nesklonost nasilju njihovih pokretača (s izuzetkom Rumunjske). Svuda se dizao „narod“ koji se od zemlje do zemlje na različite načine sastojao od reformiranih komunista, socijaldemokrata, liberalnih intelektualaca, katoličkih aktivista, sindikalista i drugih. Ubrzo se dogodila dioba između liberalnih demokrata i populističkih nacionalista.

Mogla se ispuniti stalna želja disidenata i oporbenjaka za „povratkom u Europu“, sada uključenjem u Europsku Uniju utemeljenu na europskim vrijednostima. Suprotnost komunizmu nije bio „kapitalizam“ nego „Europa“ koja se mogla shvatiti kao „tržišno gospodarstvo“ ili kao „civilno društvo“, a u svakom slučaju kao normalnost i moderan način života u blagostanju i sigurnosti. Sjedinjene Američke Države imale su malo udjela u zbivanjima sudbonosne 1989. godine. Na kraju autor zaključuje da ni jedna velika sila u povijesti nije napustila svoje posjede tako brzo i spremno i s malo krvoprolića kao Sovjetski Savez nakon što je Gorbačov izjavio da neće stajati na putu reformama u Istočnoj Europi. On dakako nije planirao događaje 1989. ali je bio njihov glavni uzročnik.

Naposljetku se autor bavi europskim zbivanjima od 1989. do 2005. Upozorava na nastanak novih država i slom starih. Nakon prikaza ujedinjenja Njemačke, on se bavi događajima koji su doveli do propasti Sovjetskoga Saveza te nastanka novih republika na njegovu području. Dotada je pojam „ruski“ bio sinonim za „sovjetski“, no sada se javlja „velikoruski šovinizam“. Godine 1991. antikomunist Jeljcin postao je prvim demokratski izabranim predsjednikom Ruske Sovjetske Republike u vrijeme kad su ostale republike počele napuštati Sovjetski Savez. Gorbačov je odstupio s položaja predsjednika Sovjetskoga Saveza koji je 31. XII. 1991. prestao postojati. Raspao se u države nasljednice u kojima zapravo nije bilo „prijelaza na demokraciju“ jer su tamo vladali autokrati iz komunističkoga sustava. Bivši partijski sekretari pretvorili su se u predsjednike nacionalnih država.

Zatim autor piše o miroljubivu raspadu Čehoslovačke za razliku od katastrofe u Jugoslaviji kojoj posvećuje mnogo pažnje i prostora. Ne ulazeći u njegov opis ratova na području bivše Jugoslavije, upozorila bih samo na njegovu osnovnu interpretaciju. Prikazuje shvaćanje i (ne)djelovanje službenih politika Europske Zajednice (Unije) i Sjedinjenih Američkih Država te vanjskih komentatora prema pokolju i „građanskim“ ratovima kakvih u Europi nije bilo od 1945. i to u zemlji koju su zapadni radikali smatrali socijalističkim primjermom. Kaže da su glavnu odgovornost za te strahote snosili političari u Beogradu. Autor se trudi nešto reći o jezičnim i religijskim razlikama prije raspada Jugoslavije, o odnosu srpskoga nacionalizma prema Kosovu i Albancima. On drži da su se Slovenija, a donekle i Hrvatska, mogle usporediti s manje imućnim zemljama Europske Zajednice. Slovenci i Hrvati su naime željeli imati prije svega gospodarske poslove u vlastitim rukama, tj. nisu htjeli podupirati gospodarski slabe južne dijelove države. Miloševićev srpski nacionalizam počeo je izazivati raspad Jugoslavije najprije rušenjem federalnoga sustava.

Drugdje je napuštanje komunizma teklo putem „demokracije“ jer su se i dotadašnji partijski moćnici i birokrati pretvarali u predvoditelje pluralističkoga stranačkog sustava i pokušali se prilagoditi liberalnoj političkoj kulturi. No drugačije su postupili demagozi kao Milošević i, kako kaže Judt, njegov antipod Tuđman. Oni su se pri rušenju komunizma prilagodili nacionalizmu koji je zapravo nadomjestio demokratske napore.

Judt prikazuje pet jugoslavenskih ratova i početnu bespomoćnost Europske Zajednice i Ujedinjenih Nacija te različite stavove članica. Zbog njihove je neintervencije došlo do srpskoga pokolja Bošnjaka u Srebrenici kao najgorega masovnog umorstva nakon Drugoga svjetskog rata. Tek je poslije toga i nakon srpskoga drugog bombardiranja sarajevske tržnice došlo do intervencije NATO-a, tj. Sjedinjenih Američkih Država koja je zaustavila bosanske Srbe i dovela do sporazuma u Daytonu. Poslije toga ugasilo se međunarodno zanimanje, ali je NATO ipak intervenirao krajem 90-ih zbog srpskog masakra Albanaca na Kosovu. Nakon toga pao je Milošević.

Autor smatra da mnogi činitelji snose odgovornost za tragediju u bivšoj Jugoslaviji. To su Ujedinjeni narodi, čija je vojska nakon dugoga vremena stigla na Balkan, ali se uglavnom bavila sprječavanjem djelotvornije akcije protiv najgorih zločinaca. Europljani nisu bili ništa bolji. Francuska se stavila na stranu Srbije, a nizozemska je vlada sprječavala udarce NATO-a protiv uporišta bosanskih Srba sve dok nizozemski vojnici nisu bili na sigurnoj udaljenosti. Sve faze međunarodne intervencije dogodile su se na američku inicijativu, no i ona je naišla na znatne zapreke.

Što se tiče „Jugoslavena“, kaže Judt, nitko nije časnio izašao iz rata. Naoružani Hrvati počinili su bezbrojna nasilja pod neposrednim zapovjedništvom iz Zagreba ili po vlastitom nagonu. Od svih postkomunističkih vođa, poslije Miloševića, autor smatra Tuđmana

najgorim i tek se nakon njegove smrti hrvatska država mogla vjerodostojno kandidirati za članstvo u Europskoj Uniji.

Dakako, glavnu krivnju za jugoslavensku katastrofu Judt pripisuje Miloševiću ali drži da su zapravo Srbi glavni gubitnici jugoslavenskih ratova. Sadistička okrutnost Srba u Bosni i Hrvatskoj (spominje i Vukovar), sustavno poniženje, mučenje, silovanje i umorstvo bilo je većinom djelo mladih srpskih muškaraca, zaluđenih propagandom do usijane mržnje, a cijelom je akcijom rukovođeno iz Beograda. Autorovo je mišljenje da ti ratovi nisu nastali zato što su se nacionalizmi sami od sebe upalili. Jugoslavija nije sama pala. Ona je gurnuta od svojih vođa. „Nije umrla nego je bila ubijena.“

U bivšoj Jugoslaviji bilo je najgore, ali je postkomunizam svuda izazivao goleme poteškoće. Stalno se raspravljalo o prelasku iz kapitalizma u socijalizam, ali nacрта za obratni proces nije bilo. Neke su zemlje u nekoliko teških godina razmjerno uspješno prevladale jaz između državnoga socijalizma i tržišnoga gospodarstva. Kapitalizam kao evanđelje postkomunističke Europe vodio je u privatizaciju s posljedicom „kleptokracije“, a nestala je razlika između privatizacije, korupcije i krađe.

Autor se bavi i nacionalizmima u Zapadnoj Europi te štoviše kaže da je jaz između Flamanaca i Valonaca u Belgiji možda i veći nego između Srba i Hrvata. Raspravljajući o vrijednostima i normama Europske Unije na početku 21. stoljeća, autor podsjeća da je ona nastala prije pola stoljeća kao carinska unija tj. kao „zajedničko tržište“. Tijekom godina njezina se uloga proširila na pravo, političke ustanove, kulturu i javni život. Unija je trebala djelovati za dobro svojih članica a da im ne oduzme suverenost. Pritom je naišla na suprotnosti i razmimoilaženja. Zapravo, ona predstavlja neobičan kompromis međunarodne vladajuće moći koju izvršavaju nacionalne vlade. No nakon ekonomske internacionalizacije devedesetih godina, poduzeća i koncerni djeluju u globalnim razmjerima i često nisu podložni kontroli pojedinih vlada.

Golema suprotnost između bogatih i siromašnih, ekonomskoga razvoja i opće nesigurnosti, privatnoga obilja i opće zaostalosti izaziva otpor protiv neobuzdane globalizacije. Usred obilja nastaje u Europi „Underclass“ obilježena siromaštvom i nezaposlenošću ali često i rasom. Strah u Zapadnoj Europi od „ekonomskih izbjeglica“, ilegalnih useljenika i tražitelja azila izaziva otpor protiv proširenja Unije. Pritom raste nova krajnja desnica, dok politička ljevica više ne može mobilizirati radničku klasu. Uz ostalo, množe se korupcijski skandali i javlja se uvjerenje da u ovim uvjetima postaje sve teže prakticirati demokraciju. Europljani sve više gube povjerenje u svoje političare.

Na pitanje tko je na kraju 20. stoljeća Europljanin i što je uopće Europa, autor odgovara opisom prostora Europe, punoga unutarnjih prijeloma i rezova koji otkrivaju dubok raskol kontinenta u mnogostrukosti i različitosti narodâ, identiteta i povijesti, uopće u pomanjkanju svake homogenosti. No unatoč toj raznolikosti, ipak se oblikovao europski identitet koji se izražava na brojnim društvenim područjima i ne samo u većem ili manjem prihvaćanju „europskih vrijednosti“: pravne države, građanskih prava i sloboda te transparentnosti ustanova. Jedan od važnih problema te raznolikosti jest moralna geografija Europe: osjećaj stanovništva bivših komunističkih zemalja da su Europljani drugoga reda na periferiji područja „pravih“ Europljana.

Prema Judtu političku topografiju suvremene Europe obilježava nestanak „velikih pripovijesti“ (socijalizam protiv kapitalizma, proleter protiv vlasnika sredstava za proizvodnju, imperijalisti protiv revolucionara). Iako se i dalje misli u kategorijama „ljevice“ i „desnice“, postaje sve nejasnije što ih zapravo suštinski razdvaja. Intelektualci Zapadne

Europe samo su djelomično zadržali svoju kritičku funkciju jer više nemaju ideala u ime kojih bi mogli mobilizirati pristalice. Pljačke neograničenoga kapitalističkog tržišta izazivaju svuda oštru kritiku intelektualaca koja, međutim, ne nudi samosvjesne antikapitalističke projekte. Pritom je karakterističan „treći put“, tj. namjera da se neograničena kapitalistička proizvodnja nekako uskladi s njezinim teškim društvenim posljedicama i interesima javnosti. Jedino područje za koje su se europski intelektualci doista zalagali jest vanjska politika, naime prosvjedi protiv strahota pri raspadu Jugoslavije i otpor protiv američke invazije u Iraku.

Autor drži da dilema Europljana uglavnom više nije socijalizam ili kapitalizam, lijevo ili desno, „treći put“ ni suprotnost „Amerike“ i „Europe“ (većina se i onako odlučila za Europu). Pitanje je prije svega što je s budućnosti europskih nacionalnih država s milijunima neeuropskoga stanovništva. Na svaki način Europska Unija nije potisnula tradicionalne nacionalne jedinice, identitete i suverenitete koji kao cjelina definiraju Europu i njezinu povijest. Postoji mogućnost da se netko osjeća Francuzom i Europljaninom pa čak i Arapom i Europljaninom.

Kada je riječ o odnosu Europe i Sjedinjenih Američkih Država, autor kaže da se razlike među njima ne iscrpljuju samo u pojedinim političkim pitanjima nego i u dubinskoj kulturnoj i društvenoj suprotnosti. Prema „europskome društvenom modelu“ barem su djelomično moguća društvena prava i ljudska solidarnost. Dvadeseto je stoljeće bilo stoljeće Amerike dok je Europa gotovo sasvim propala. Amerika će doduše i dalje imati najveću armiju a Kina najjeftiniju robu, ali one ne mogu stvoriti sustav koji bi mogao postati uzorom za budućnost. Autor optimistički misli da Europljani danas mogu ponuditi svijetu neke savjete kako se ne bi ponovile nekadašnje katastrofe. Dvadeset i prvo stoljeće moglo bi postati stoljećem Europe, što prije šezdeset godina nitko nije ni slutio.

Na kraju Judt objavljuje epilog kao uspomene iz „mrtvačke kuće“, tj. on na vrlo osoban način pokušava nešto reći o suvremenom europskom pamćenju. Raspravlja o danas izuzetno aktualnoj temi odnosa memorije i historije kao o općeuropskome problemu, tj. o suprotstavljenim prošlostima Europe i o mjestu koje one zauzimaju u samorazumijevanju Europljana i procesu ujedinjavanja Europe. On misli da novu Europu povezuju, prije svega, znakovi i simboli njezine strašne prošlosti.

Judtova je knjiga izuzetno interesantna i poticajna te svojim obuhvaćanjem europskih problema u sadašnjem trenutku možda ulazi u klasična djela o suvremenoj povijesti našega kontinenta.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 39

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2007.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 39

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2007. godine

Naklada

400 primjeraka

